

PEDAGOGIK MAHORAT

MS
2022

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

Maxsus son

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2022

MUNDARIJA

Nodir YADGAROV. Bo‘lajak chizmachilik o‘qituvchilarida kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishda axborot texnologiyalarning o‘rni	8
Sanjar AZIMOV. Tasviriy san’atda sinfdan tashqari ishlarning ahamiyati	11
Dilshod MAMATOV. Muhandislik grafikasi fanini o‘qitishning innovatsion usullari (kompyuter grafikasi asosida)	14
Tolib SOBIROV, Qavmiddin OMONOV. Muhandislik grafikasini o‘qitishda me‘morchilik obidalaridagi geometrik yasashlarning tarbiyaviy ahamiyati	18
Arif KADIROV, Mehriniso QAHHOROVA. Yoshlarni kasb-hunarga yo‘naltirishda milliy qadriyat va an‘analarning o‘rni	21
Shuhrat G‘ULOMOV. Tarixiy janrda O‘zbekiston tasviriy san’ati rivoji	24
Shodijon BAKAYEV, Sherozjon SHOKIROV. Badiiy bezash ishlarida ranglarni to‘g‘ri qo‘llash tartibi va ularning emotsional ta’siri	27
Qoryog‘di JUMAYEV. Kasb-hunar ta’limi va tarbiya berish jarayonida sharq rivoyatlaridan foydalanish metodlari	30
Muzafar AVLIYAKULOV. Tasviriy san’at o‘qituvchisi tashkilotchi, metodist va ijodkor	32
Гульнора ХАКИМОВА. Традиционная одежда узбекских женщин	34
Viloyat TUXSANOVA. Kashtachilik san’ati	37
Muhayyo AZIMOVA. O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati turlari va ularning o‘ziga xos tomonlari	41
Sanjar AZIMOV, Maftuna SULAYMONOVA. Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida tasviriy san’atning zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish metodikasi	44
Shodijon BAKAYEV, J.B.NE‘MATOV. Interyerni sharqona qirma uslubda bezatish texnologiyasi	47
Oybek SHOMURODOV. O‘rta maktab tasviriy san’at fanida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish	50
Aziza MUSINOVA. Amaliy bezak san’atida tasvir va kompozitsiyaning tutgan o‘rni	54
Akmal AMINOV. Autocad grafik dasturida 3d o‘lchamli obyekt nuqtalarining koordinatalarini kiritishning o‘ziga xos usullari	57
Gulshod OSTONOVA. Tasviriy san’at darslarida borliqni idrok etish hamda o‘quvchilarning fazoviy tasavvurlarini oshirish	61
Нозима КАДЫРОВА, Паризод РОЗИКОВА. Особенности национального платья жительниц Бухары в XIX веке как элемент изучения истории региона	64
Nigora IBATOVA. XIX-XX asr O‘zbekiston rassomlari ijodida manzara janri	67
Shahnoza IBADULLAYEVA. “Manzara janrida ijod qilgan rassomlar asaridan nusxa ko‘chirish” modulini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish ahamiyati	71
Avaz SHUKUROV, Nargiza ASLANOVA. Kulolchilik - xalq amaliy bezak san’atining bir turi sifatida	76
Shodijon BAKAYEV, M.S.TO‘RAYEVA, D. USMONOV. Amaliy san’atda ranglardan foydalanish va ularning o‘ziga xos xususiyatlari	79
Nafisa AVLIYAKULOVA. Bo‘lajak o‘qituvchi shaxsiyatini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish	83
Sherali AVEZOV. Amaliy sanat tarixi va uning turlari	86
Muxiba SULAYMONOVA. Tasviriy san’atning shaxs ma’naviy kamolotida tutgan o‘rni	89
Alisher SHIRINOV. Tasviriy san’atni o‘qitishda borliqni idrok etish mashg‘ulotlari	91
Sadoqat SHODIYEVA. Arxitektura yodgorliklarida tasviriy va amaliy san’atni qo‘llanilishi	94
Nozima ASLANOVA. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida o‘quvchilarning badiiy va axborotli matnlar mazmunini anglash va uni izohlash malakalarini rivojlantirish	97
Mohinur JALOLOVA. Diniy binolarda bezak san’ati	100
Maxbuba KARIMOVA. Xalq hunarmandchiligi darslarida amaliy bezak san’ati mashg‘ulotlarini o‘rgatish metodikasi	103
Jo‘rabek YARASHEV, Maftunabonu AKRAMOVA. O‘rta ta’lim maktablarda musiqaning muammo va yechimlari	106
Журабек ЯРАШЕВ, Нодира ШАДМАНОВА. Вопросы музыкальной гармонии в наследии просветителей IX-XII веков и их гуманистическое значение для культуры молодого поколения	108
Jo‘rabek YARASHEV, Maxfuza KAMBAROVA. Zamonaviy pedagogikada kreativlik tushunchasi	112
Maxfuza KAMBAROVA. Umumta’lim maktablarida musiqa darslarining nazariy asoslari	117
Jo‘rabek YARASHEV, Munisa RIZOYEVA. Musiqa madaniyati darslarida stilizatsiya uslubini turli usullarda qo‘llashning mazmuni	120
Zarnigor ALAYEVA. Yoshlarni musiqa ta’limi orqali milliy istiqlol g‘oyalari ruhida tarbiyalash	122

Muhayyo AZIMOVA

Buxoro davlat universiteti
Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi
kafedrası katta o'qituvchisi
e-mail: azimovamuhaje82@gmail.com

O'ZBEK XALQ AMALIY BEZAK SAN'ATI TURLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS TOMONLARI

Ushbu maqolada o'zbek xalq amaliy bezak san'ati turlari va ularning o'ziga xos tomonlari, foydalanish yo'llari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: grix, bezak, ganchkorlik, naqqoshlik, xattotlik, koshinkorlik, me'morchilik, kandakorlik, kashtado'zlik, zardo'zlik.

В данной статье представлена информация о видах узбекского народного декоративно-прикладного искусства и их особенностях, способах использования.

Ключевые слова: грих, орнамент, резба по ганчу, национальная роспись, каллиграфия, маёлика, архитектура, метная чеканка, вышивка, золотошвейное искусство.

This article provides information about the types of Uzbek folk arts and crafts and their features, methods of use.

Key words: grikh, ornament, ganch carving, national painting, calligraphy, mayolika, architecture, coinage, embroidery, gold embroidery art.

Kirish. O'zbek xalqining ko'p asrlik tarixida shakllangan xalq amaliy bezak san'ati turlari boy va rang-barang, madaniy merosimizning eng ajoyib va ommaviy qismini tashkil etadi. Uning o'zbek diyorida vujudga kelib taraqqiy etgan san'ati turlari bemsil va betakrorligi bilan dunyoga mashhur.

Asosiy qism. Tasviriy san'atga chuqur, falsafiy yondoshish natijasida shartlilik, stillashtirish, ramziylikka asoslangan badiiy bezak asarlari yaratish kuchaygan. Ushbu tarixiy omil o'zbek milliy bezak san'atining gurrkirab rivojlanishiga turtki bo'lgan, bu hozirda jahonga mashhur me'morchilik yodgorliklarimiz [ulardagi ganchkorlik, koshinkorlik, naqqoshlik, xattotlik va boshqa turdagi san'atlar xalqimizning buyuk o'tmishidan dalolatdir.

Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz, Toshkent, Qo'qon va boshqa shaharlardagi me'morchilik, xalq amaliy bezak san'ati yodgorliklari o'tmish avlodlarimiz yaratgan barkamol, takrorlanmas va tarixan bebaho san'at asarlarining namunalari bo'lib, xalqimizning va, shu bilan birga, jahon madaniyatining durdonalaridan bo'lgan badiiy madaniy merosni tashkil etadi.

Markaziy Osiyo naqqoshlik san'ati qadimdan dunyoga mashhur, o'tmishda ota-bobolarimiz qurgan muhtasham binolar hozirgi kungacha maftunkor jilosini yo'qotmagan. Yuksak did bilan ishlangan naqshlar bizni hayratga solib kelmoqda.

Milliy naqshlarimiz g'oyatda boy mazmunga ega. Oddiy qoshiq, lagan, quticha, sandiq, belanchak, cholg'u asboblari, uy-ro'zg'or buyumlaridan tortib turar joy va jamoat binolarining devor hamda shiftlariga solingan naqshlar insonni hayratga soladi, uni o'ylantiradi.

Ganchkorlik, kandakorlik, kashtado'zlikda, zardo'zlik, kulolchilik, zargarlik, gilam to'qish, to'qimachilik, inkrustatsiya, panjaralar va hokazolarda har xil yo'llar bilan naqshlar ishlanadi. Masalan, o'yib, chizib chok yordamida, zarb bilan, qadab va boshqa usullardan foydalanilgan. Naqqoshlik san'ati tarixi insoniyat madaniyati bilan bir qatorda qadimiydir.

O'zbekiston hududidagi arxeologik qazilmalardan Xorazm, So'g'd, Baqtriya va boshqa o'lkalarda naqsh san'atining rivojlanganligi ma'lum. Olimlarimiz Surxondaryo viloyatidagi Fayoztepa (I-II asr) Dalvarzintepa (I asr) Budda ibodatxonalar qazilmalaridan topilgan rasm, naqsh qoldiqlari orqali isbotlab berganlar. Xorazmdagi Tuproqqal'a zallari monumentidagi naqshlar bilan bezatilganligi ma'lum. VI-VII asrlarda ibodatxonalar, qasrlar va badavlat odamlarning uylari o'yma naqshlar hamda tasvirlar bilan bezatilgan. IX-X asrlarda Markaziy Osiyoda naqqoshlik san'ati avj olib rivojlandi. Bino devorlariga naqsh solish yuksak darajada rivojlandi, binolarlarning ichki tomoniga ganch, yog'och o'ymakorligini qo'llash yuksak rivoj topadi. Ayniqsa, maqbaralarning peshtoqlari devor va ravoqlari ganch va naqshlar bilan juda nafis bezatilgan. Naqshlar murakkablashib bordi. XI-XII asrlarda O'zbekiston hududida arxeologik topilmalar shuni ko'rsatadiki, naqshlar ichida geometrik naqsh ko'p ishlatilgan.

Girix - to'rtburchak, uchburchak va boshqa elementlardan tashkil topgan geometrik murakkab naqsh

turi. Girix to'g'ri, egri va aralash chiziqlarga bo'ysundirilgan bo'lib, o'ziga xos tarqalishi bezak san'atining rivojlanishiga yangidan-yangi imkoniyatlar eshigini ochib berdi.

Muhokamalar va natijalar. 1127-yili Somoniy maqbarasi qurildi. U me'mor Arslon Muhammadxon boshchiligidagi pishirilgan oddiy g'ishtni har xil kombinatsiyalashtirib qurilgan, g'ishtlar yoz faslida eng toza ganch bilan terilgan.

XII asrda Chingizxon istilosi tufayli milliy san'at birmuncha izdan chiqsada, lekin butkul yo'q qilinmadi. Temur va temuriylar davrida esa o'zbek milliy xalq amaliy san'ati yuksak darajada rivojlandi. XIV-XV asrlarda Markaziy Osiyo xalqlari tarixida iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan asoslangan o'ziga xos bo'lgan iqtisodiy-madaniy ko'tarinkilik ro'y berdi. Bu davrni biz hozir Alisher Navoiy, Abduraxmon Jomiy, Kamoliddin Behzodga o'xshash juda ko'p iste'dodli adiblar, olimlar, mutafakkirlar, san'atkorlar nomlari bilan bog'liq bo'lgan Uyg'onish (Renessans) davri deb ataymiz. XIV-XV asrlarda Samarqandda tez sur'atlar bilan turli-tuman inshootlar qurila boshlandi.

XIV-XV asrlarda koshinkorlik rivojlandi, qurilgan binolarni koshin va parchinlar bilan bezatish avj oldi. Koshin va parchinlardan ajoyib naqshlar hosil qilishga erishildi. Chunonchi, Samarqanddagi Shoxi-Zinda kompleksi, Ashratxona, Oq saroy, Ko'hna Urganchdagi To'rabekxonim maqbarasi va boshqalardir. XV asrda naqqoshlik san'ati yanada rivojlandi. Natijada naqqoshlikda kundal texnikasi paydo bo'lib, rivoj topdi. Samarqandda Ashratxona, Oqsaroy maqbaralari va boshka arxitektura yodgorliklarining ichki qismi kundal usulida bezaldi.

XVI-XVII asrga kelib sujetli rasmlar deyarli chizilmay, balki kundal usulida naqshlar bilan bezash rivoj topdi. Kundal usulida Buxorodagi Xo'ja Zaniddin xonaqosi (XVI asr), Baland machit (XVI), Abdulazizxon madrasasi (XVI), Samarqanddagi Tillakori madrasasi (XVII asr) va boshqalar bezaldi. Bu arxitektura binolarida bezalgan naqshlar o'zining badiiyliigi, harakatchanligi, o'ziga xos originalligi bilan kishini hayratga soladi. Naqshlarning har biri katta asar bo'lib, voqelikni naqqosh tili bilan kuylayotgandek tuyuladi. Lekin XVII asrning oxiriga kelib bir necha joyda takrorlanadigan naqshlar va mavzularning bir xilligi, tillaning haddan tashqari sarf etilganligi ko'zga tashlanadi. Nihoyat, bu sohada ijodiy izlanishlar nisbatdan kam bo'lganligi sezildi. XVI-XVIII asrlar orasida o'zaro ichki urushlar va nizolar madaniyatning rivojlanishiga salbiy ta'sir etdi. Bu esa milliy naqqoshchilik san'atining rivojlanishiga ham ta'sir etdi. Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklari vujudga kelishi bilan san'atkorlar bu shaharlarga yig'ila boshladi. Shu vaqtdan naqqoshlik xalq amaliy san'at turlari kabi gullab-yashnay boshladi. Xivadagi Tosh hovli, Qo'qondagi Xudoyorxon o'rdasi, Buxorodagi Sitorai Moxi Xosa singari yirik binolar ajoyib naqshlar bilan bezatildi. Hajmli - planli naqsh kompozitsiyalar paydo bo'ldi. Bu bezaklar nihoyatda nafisligi bilan ajralib turar edi.

Naqsh san'atining **rang-barang rivojlanishi oqibatida har bir shahar va vohaning o'ziga yarasha** naqqoshlik maktabi paydo bo'ldi. Chunonchi bu Farg'ona, Toshkent, Xorazm, Samarqand va boshqalar. Ular o'zining kompozitsiyalari, rangi jihatidan va boshqa tomonlari bilan farqlanadi.

XIX va XX asr boshlarida turar joy binolari, mahalla machitlari, saroy va o'quv yurtlari binolari, choyxonalarining devor va shiftlari jimjimador naqshlar bilan bezatildi. Ayniqsa, devorlar sirtiga daraxtlar, guldastalar, guldonli guldastalar, gulli butoqlar jonli chiziqlar bilan bezatilgan. Chunonchi Quvadagi Zayniddin boyning uyi, Toshkentdagi knyaz N.K.Romanovlar saroyi, A.A.Polovsevning uyi, Marg'ildodagi Said Ahmadxo'ja madrasasi va boshqalar bunga yorqin misoldir. XX asrning 40-yillarda qurilgan Muqimiy, Navoiy teatri binolari ajoyib naqsh, ganch va yog'och o'ymakorliklari bilan bezatildi. Naqqoshlik san'atini rivojlantirishda ajoyib xalq ustalari Farg'onalik Saidmaxmud Norqo'ziyev, Toshkentlik Toxir To'taxo'jayev, Olimjon Qosimjonov, Yoqubjon Raufov, Jalil Hakimov, Xivalik Abdulla Boltayev, S.Xuboyberganov, X.Raximov, Samarqandlik Jalol va Bolta Jalilovlar, usta Madaminjon Xusanov va boshqalar hamda ularning shogirdlari yaratgan asarlar hozir ham xalqqa xizmat qilyapti. Ular avloddan avlodga meros bo'lib kelayotgan naqqoshlik san'atiga katta hissa qo'shdilar.

Xiva, Qo'qon, Buxoro xonliklari davrida xalq amaliy san'ati ustalari shu shaharlarga yig'ila boshladilar. XIX asr arxitektura yodgorliklarini kuzatsak, ular bir xil uslubda yaratilganligini ko'ramiz. Chunki o'sha vaqtlar naqqoshlar ish axtarib boshqa shaharlarga borar edilar yoki buyurtma bo'yicha boshqa shaharlarga borib binolarni bezatar edilar. Ko'pincha Farg'ona va Buxoro naqqoshlari Samarqandga, Qo'qon, Marg'ilon ustalari Toshkentga kelib ko'pgina binolarni bezar edilar. Bu esa naqqoshlik maktablarining yanada rivojlanishida, o'ziga xos kompozitsiyalarning yaratilishida, ranglar majmuasini yanada boyitishda juda katta rol o'ynadi. Lekin bu naqshlar bir-biriga o'xshasa-da, har bir shahar va har bir ustaning o'ziga xos rang majmuasi, koloriti, uslubi, kompozitsiyasi jihatidan farq qiladi.

Farg'ona naqshi Xo'jand, Marg'ilon, Qo'qon, Farg'ona, Andijon, Namangan, Chust, Quva, Oltiariq va Rishton shaharlarida vujudga kelgan uslublardan iborat. XIX asr va XX asr boshlariga mansub bo'lgan naqshlar ko'plab osori atiqalarda saqlanib qolgan.

Qo'qondagi Madalixon dahasi va Dahayi Shoxon, Xudoyorxon o'rdasidagi va boshqa naqshlar o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lsa-da, Farg'ona naqshlarida ko'proq Buxoro, Xiva naqshlarining ta'siri bor. Farg'ona naqqoshlari girix, o'simliksimon (islmiy) va gulli girix, naqshlarini bezaklarda qo'llaganlar. Kompozitsiyalarning simmetriyasi bo'lish prinsipiga amal qilganlar. U boshqa naqqoshlik maktablaridan naqshlarining tabiatga juda yaqinligi erkin ishlanishi, ranglarining kontrastligi bilan farqlangan. Bulardan tashqari Farg'ona naqshlarida tabiatdagi gul, barg, g'uncha va boshqalardan to'g'ridan-to'g'ri foydalanilgan. Farg'onada naqqoshlar chetlari chiroyli qilib, ichiga islmiy shakl tushirilgan qizil, yashil bo'yoqlar bilan turunjni afzal ko'radi. Farg'ona naqqoshlik maktabining namoyandalaridan biri Said Mahmud Norqo'ziyevdir.

Toshkent naqshlari o'zining nafisligi va ranglarning bir-biriga asta sekin o'tishi, aniq bir koloritga qat'iy rioya qilinishi, geometrik va o'simliksimon naqshlarning ko'p ishlatilishi bilan ajralib turadi. Naqshlar ko'pincha yashil gammada ishlanadi. O'simliksimon naqshlarda oygul, paxta, bofta, uch barg, shukufta, bargli gul va boshqa elementlar aniq stillashtirilgan. Murakkab geometrik naqshlar ishlanadi. Naqqosh ustalardan Jalil Hakimov, Toyir To'xtaxo'jayev, Olimjon Qosimjonov Yoqubjon Raufov, Anvar Ilxomov, Komil Karimov va boshqalar Toshkent naqqoshlik maktabining asoschilardirlar.

Xiva naqshi Samarqand, Toshkent, Farg'ona, Buxoro naqshidan tubdan farq qiladi. Rangi jihatidan kelsak, naqshlarning umumiy rangi ko'pincha havo rang koloritda ishlanadi.

Ranglar kam ishlatilsada, o'ziga xos ko'rkamlikka ega. Xiva naqshida asosan zangori va yashil ranglar juda ko'p ishlatiladi. Xorazm naqshlari butun yuzani geometrik naqshlar bilan to'ldirib moviy va yashil bo'yoqlar berishni yaxshi ko'rganlar. Kompozitsiyada naqshlarning tuzilishiga qaraganda, asosan novda spiralsimon aylanib-aylanib murakkab naqshlar hosil qiladi.

Adabiyotlar

1. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: “Adabiyot va san’at”, 1989. – 512 b.
2. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1995. – 206 b.
3. Qur'oni Karim (Tarjima va izohlar, muallif Alovuddin Mansur). – Toshkent: “Cho'lpon”, 1992.
4. G'ulomov S.S., Bulatov S.S. Sharqona usta-shogird odobi. – Toshkent, 2000. – 63 b.
5. Hakimlar hikoyati (M.Hasaniy tarj: Mas'ul muharrir U.I.Karimov). – Toshkent: “Meditsina”, 1985. – 199 b.
6. Haqqulov A. Ta'mir san'ati. – Toshkent: Mehnat, 1991. – 100 b.
7. Husayn Voiz Koshifiy. Kim bilan do'stlashish kerak (“Axloqi Muhsiniy” dan). -Toshkent: “Cho'lpon”, 1992. – 32 b.